

Bevezetés a nyelvtudományba

A nyelv használata

Kálmán László

(volt MTA/ELTE Elméleti nyelvészet (volt kihelyezett) volt tanszék
kalman.laszlo@nytud.(volt mta.)hu

2020. szeptember 23.

mikor mondjuk: „nem értem, mit jelent?”

- hogy van magyarul? (standard magyarul?) mi a fordítása?
- mire akarja felhívni a figyelmemet?
- milyen tárgyra/jelenségre utal?
- mit akar tőlem?
- mire gondol?
- mikor használják?
- melyik értelemben mondom?
-

Rob

– Barry, mit jelent a következő mondat: „Még nem láttam a *Gonosz halott II-t*”?

Barry

– Nekem azt jelenti, hogy hazudsz. Kétszer is láttad. Egyszer Laurával
– uppsz! –, egyszer velem meg Dickkel. Még a 14. századi fegyverekről is
beszéltünk.

Rob

– De tegyük fel, hogy *még* nem láttam a *Gonosz halott II*-t.

Barry

– Akkor gyépés volnál, és sajnálnálak.

Rob

– De ebből az egy mondatból arra tippelnél, hogy meg fogom nézni?

Barry

– Nem látod, hogy izzadok? Azt kérdezed, mit szólnék, ha egy olyan filmet néznél meg, amit már láttál.

Rob

– Azt a benyomást kelteném, hogy meg fogom nézni?

Barry

– Ha akartad volna, már megnézted volna. [...] De ott van az a *még*...Azt gondolnám, hogy szeretnéd megnézni, különben nem mondanád, hogy meg akarod nézni.

- *Pop, csajok, satöbbi (High Fidelity)*. 2000, rendezte: Stephen Frears.
- Nick Hornby, *Pop, csajok, satöbbi [High Fidelity]*. Fordította: M. Nagy Miklós. Európa, Budapest, 2006 (1998).

a jel mint tünet (ld. 1. alkalom)

Ez nekem azt jelentené...

a környezettől független értelmezés?

Kizárólag ebből a mondatból...

intuíció: a jelentés független a **kontextustól**.

(kontextus: a beszélők közös ismeretei az elhangzás körülményeiről, egymás háttérismereteiről stb.)

a hallgatóra tett hatás?

Az a benyomás alakulna ki benned, hogy ...?

a beszélő szándékai?

Szerinted biztos, hogy elmennék? [el akarok menni?]

(ráadásul meg kell különböztetnünk a valódi szándékot a **közlési szándéktól...**)

szokásos nyelvészeti értelmezés:

a kifejezés jelentése az az információ, amit a kifejezés kontextusból kiragadva közvetíteni képes.

problémák:

- nem jól megfigyelhető
- nem világos, hogy lehet belőle megmagyarázni a kifejezés használatát egyes kontextusokban

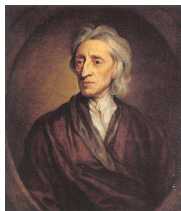
a „jelentés” fogalmának bonyolultsága összefügg azzal, hogy a megértés bonyolult folyamat, ami sokféleképpen megvalósulhat

empirizmus: John Locke (1632–1704)

- a kifejezések mindenkinek a korábbi használatukhoz kapcsolódó egyéni élményeit hívják elő
- csak annyiban értjük meg egymást, amennyiben hasonlóak az élményeink
- de (különösen egy kultúrán belül) ezek között igen nagyok az átfedések
- ráadásul kisgyerekkortól fogva igen sok időt töltünk azzal, hogy egyeztetjük ezeket egymással

mondatjelentés

- nemcsak állító mondatok vannak, de általában minden mondatfajta jelentését ezekre próbáljuk visszavezetni...
- „Mi következik abból, hogy *Még nem feküdtem le vele?*”
- az állító mondatok jelentését általában úgy adjuk meg, hogy a **következményeiket** soroljuk...
- „Egy állítást akkor értünk, ha tudjuk, mikor (lenne) igaz.” = „Egy állítást akkor értünk, ha tudjuk, mi következik belőle.”

előfeltevések (preszuppozíciók)

ha a mondat előfeltevései nem teljesülnek, akkor nem lehet megállapítani, mikor (lenne) igaz:

Leszokott a dohányzásról.

(előfeltevés: ‘korábban dohányzott’; ha ez nem teljesül, akkor nem lehet igaz, de az ellenkezője se)

dinamikus szemantika (1981–)

- az igazságfeltételek nem ragadják meg a kontextustól való függést:
    - (a) *Elgurult tíz gyöngy, és egyet nem találtam meg.*
    - (b) *Elgurult tíz gyöngy, és csak kilencet találtam meg.*
- ... *A fotel alatt volt.*
- a mondat jelentését úgy lehet a legjobban jellemezni, hogy hogyan képes **a hallgatók információállapotát** megváltoztatni („mit lehet belőle megtudni”).
  - a mondat dinamikus „hatásában” benne van az is, hogy milyen dolgokat **említünk** a mondatban.

homályos vagy többértelmű?

- *állat* ('Rex felügyelő/madár/...')
- *ugat* ('csahol/idegesítően beszél')
- *bak* ('hím kecske/fűrészállvány')
- *kar* ('végtag/forgatható alkatrész/kórus/testület...')

homályos: „vague”; *többértelmű*: „ambiguous” (**homonímia**)

„rendszeres többjelentésűség (**poliszémia**)”

- *Kifestették/kihívták a rendőrséget.*
- *Itt/Ott állok a sarkon.*
- *elvisz* ('vki aktívan elhurcol'; 'vki rávesz vkit, hogy elmenjen vele'; 'víz elsodor'; 'elvont dolog, pl. válság megsemmisít')
- *ír* (tárgyatlan: 'levelet'; tárgyas: 'bármit')

a megnyilatkozások nem olyanok, mint a logikai állítások

- pontatlanok
- hiányosak
- más miatt mondjuk őket, mint ami a „közvetlen” tartalmuk (például az állításokat se csak állításokra használjuk: *Nagyon melegem van.*)

akkor hogyan értjük meg egymást?

- az **együttműködési elv** miatt:
- megpróbáljuk kitalálni, hogy mi hiányzik, mi maradt kimondatlanul
- ezt a beszélő is feltételezi, és számít is rá
- ehhez számításba veszi, hogy a hallgatóság hogyan fog okoskodni, ha együttműködő
- ehhez képet kell alkotnia a hallgatóságról, „szimulálnia” kell őket

azok a cselekvések, amelyeket egy-egy megnyilatkozással végrehajtunk

- **Lokúció:** Az állítás, amit az (állító) mondat „szó szerint” kifejez.
- **Illokúció:** A mondattal végrehajtott/végrehajtható beszédaktus (a **performatív** mondatok specializált mondatok egy-egy beszédaktus végrehajtására: *Megígérem, hogy...*)
- **Perlokúció:** A beszédaktussal elérni szándékozott hatás (nincs speciálisan erre szolgáló mondat: # *Meggyőzlek, hogy...*)

Problémák a beszédaktusokkal kapcsolatban

- A beszédaktusok „élősködnek” a mondat jelentésén, vagy a részét képezik?
- Ha a részét képezik, hogy magyarázhatjuk meg őket a mondatok „szó szerinti” jelentéséből?